

Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств

Володимир Євтух,
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту соціології, психології та управління
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

(Закінчення, початок у № 3 (36) журналу)

III. Українські реалії міжкультурного діалогу

Теоретико-методологічний аналіз явища „міжкультурний діалог”, запропонований вище, є базою дослідження його конкретних практик. Для нас, безумовно, якщо користуватися соціологічною термінологією, „case study” (конкретне соціологічне дослідження) – Україна. Відштовхуючись від основних положень теоретичної моделі міжкультурного діалогу, спробую відповісти на кілька актуальних запитань: 1) якою є на сьогодні база міжкультурного діалогу в Україні? 2) яким чином він реалізується? 3) які результати реалізації міжкультурного діалогу та його перспективи?

Обґрунтовуючи актуальність дослідження проблем міжкультурного діалогу, я серед причин, які спонукають до цього, назвав те, що Україна є країною з поліетнічним складом населення. На її території проживають представники різних народів, носії різних культурницьких традицій. Вони формують своєрідну етнонаціональну структуру населення України, творять його багатоманітну культурну палітру. Ця об'єктивна обставина є підставою для вивчення проблем співіснування різних компонентів цієї структури, характеру взаємин вихідців з різних етносів та перебігу взаємодії їх культур чи елементів цих культур. У цьому викладі я не буду детально зупинятися на аналізі етнонаціональної структури українського суспільства (вона вже проаналізована українськими дослідниками, зокрема й у деяких моїх працях [23]), а торкнуся лише моментів, дотичних сфери міжкультурного діалогу.

Найперше, про що слід вести мову, так це про можливості міжкультурного діалогу і перешкоди, що виникають на цьому шляху внаслідок відродження культур чи елементів культур, носіями яких є

представники етносів, котрі живуть на українських землях. Найбільш очевидно етнокультурний ренесанс проявляється в середовищі українського етносу, багатьох етнічних спільнот. Відчутні результати відродження українців, особливо у перші роки незалежного розвитку України, простежуються у діапазоні від впровадження української етнічної та національної символіки як державної до формування досить стійкої етнічної самосвідомості і належності до однієї спільноти. У цьому процесі культура набуває особливого значення не лише тому, що саме вона є надзвичайно переконливим візуальним і змістовним маркером етнічності, зокрема української, але й змінюється ставлення (воно стає більш позитивним) до української культури як вагомого чинника суспільного розвитку. Цей процес, зокрема, супроводжувався утвердженням позицій української мови в усіх сферах суспільно-громадського життя, у тому числі й у сфері державного управління та навіть особистісних стосунків. Мала місце до певної міри інтенсивна дерусифікація різними обставинами зрусифікованих українців. Відбувалося відродження традицій та історичної пам'яті українського народу, прикладом чого може бути „козацький” рух, відновлення діяльності громадських організацій (що було притаманно українському національному рухові на початку минулого століття), бурхлива активність українських культурницьких об'єднань з чітко вираженим акцентом на фольклорі, етнічній звичаєвості тощо. Щоправда, дослідники, передусім соціологи, відзначають, що в останні роки темпи повернення українців до українськості знижуються [24].

Щодо етнополітичного й етнокультурного відродження у середовищі національних меншин України, то найбільш характерними його рисами можна назвати такі: утворення громадських організацій з переважним членством представників однієї етнічності; активізація діяльності художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів; функціонування державних, недільних шкіл з етнічними мовами навчання; заснування засобів масової інформації етнічними мовами чи для національних меншин, зокрема, й радіо- і телепередач; видання літератури (й не лише підручників) мовами національних меншин. Найновіші конкретні дані, які відтворюють динаміку етнізації національних меншин, можна віднайти в останніх публікаціях Державного комітету у справах національностей та релігій [25].

Етнополітичний, етнокультурний ренесанс тісно пов'язані з міжкультурним діалогом, як показує практика, великою мірою визначають його перебіг та й, зрештою, якість діалогу. І тут варто рахуватися з двома напрямками дії етнокультурного відродження: 1) відродження культур різних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства розширює етнічну базу й поле для їх взаємодії (мається на увазі, передусім, звільнення етнічностей від фальшивих ідеологем типу „домінантності - підлеглості” – у радянський період „старший - молодший брат”, першості „у черзі за визнанням” (за Ю. Шевельовим) російськості

тощо. Ця обставина відкрила горизонти рівноправності у спілкуванні, що, безумовно, є позитивним; 2) інша тенденція – відродження культурної самобутності спільнот України – супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й концентрації зусиль переважно на вирішенні проблем своєї спільноти. Така ситуація може посилювати автарктичні, до певної міри сепаратистські тенденції, часом протиставлення інтересів однієї етнічної спільноти іншій. Ця обставина, на відміну від попередньої, обмежує простір міжкультурного діалогу і є прямою перешкодою на його шляху. Для досягнення ефективності міжкультурного діалогу найперше варто прагнути до збалансування двох зазначених вище тенденцій – відкритості й автаркизації. І це є одним із головних завдань менеджменту міжкультурним діалогом (у більш широкому розумінні — етнополітичного менеджменту). У подальшому аналізі я певним чином буду торкатися цього питання.

Спробую відповісти на питання про те, яким чином реалізується міжкультурний діалог в Україні, чи наповнюється, чи використовується (як використовується) у нашій країні простір міжкультурного діалогу, або, принаймні, буду намагатися окреслити проблеми, які виникають у його організації та перебігу. Повертаючись до можливостей різних аспектів фізичного простору, у яких реалізується міжкультурний діалог і які були описані вище, я вже априорі можу констатувати, що вони в Україні використовуються мінімально. Такий висновок роблю на підставі даних Держкомнацрелігій (вони, на мою думку, є найбільш адекватними й вірогідними). Безумовно, до своїх міркувань про долю міжкультурного діалогу в Україні я долучаю й інші дані. Оглянувши звіти згаданого комітету, розумієш, що на сьогодні вся увага концентрується на задоволенні запитів окремих (не виокремлених, а окремо взятих) національних меншин, і у тіні залишається питання міжкультурної (міжетнічної) взаємодії. Принаймні, прикладів, взятих з простору діалогу, на всеукраїнському рівні практично не знайдеш. Скажімо, з 1300 громадських організацій національних меншин, зареєстрованих в Україні станом на 1 січня 2008 року, лише три можна розглядати як такі, що за своєю структурою й діяльністю є майданчиком для розгортання міжкультурного діалогу. Це – Асоціація національно-культурних об'єднань України, Конгрес національних громад України, Рада національних товариств України. Власне вони здійснюють (вживу не дуже академічний і надзвичайно затертий термін) заходи, які передбачають участь представників різних етнічностей, різних культурних традицій. На мою думку, переконливим у своєму позитивному впливі на розгортання міжкультурного діалогу (звертаю увагу, у молодіжному середовищі, що є надзвичайно перспективним) став табір „Джерела толерантності”, яким уже кілька років поспіль опікується Конгрес національних громад України [26]. Безумовно, й інші організації, проводячи свої фестивалі, конгреси тощо, запрошують, а іноді й залучають вихідців з інших етнічних спільнот. Однак такі

акції скоріше є спорадичними. В історії етнічних рухів України, яка починається із здобуттям нею своєї незалежності, надто мало прикладів проведення заходів, спільно зніційованих громадськими організаціями двох-трьох (можливо, й більшої кількості) національних меншин, а також участі представників однієї етнічної спільноти у діяльності громадської організації чи руху іншої спільноти. Останнє було притаманне, хіба що винятково, лише для Народного руху України, який в основі своїй був заснований представниками української (цей термін я вживаю в етнічному розумінні) спільноти. Й то на етапі свого становлення, коли його, скажімо, активно підтримали вихідці з російської та деяких інших спільнот.

Покликаючись на публікації Держкомнацрелігій, серед культурницьких дійств, котрі формують простір діалогу й у межах яких він ефективно розгортається, варто згадати такі: Дні Європи, Свято слов'янської писемності і культури, всеукраїнський фестиваль „Всі ми діти твої, Україно!”, всеукраїнський фестиваль національних колективів „Дружба”, фестиваль культур національних меншин „Мелодії солоних озер”, Міжнародний пленер живописців, майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва-представників національних меншин.

Поміж тих компонентів фізичного простору міжкультурного діалогу в Україні, які, на моє переконання, до певної міри (або за вправного менеджменту можуть стати такими) є бібліотеки й архівні установи, навчальні заклади та ті, що наповнюють віртуальний простір, зокрема засоби масової комунікації. Кілька штрихів на підтвердження цієї думки. Скажімо, організовуючи у масових бібліотеках відділи літератури мовами національних меншин і про меншини, ми формуємо поле доступу до культурних надбань не лише представникам своєї, але й інших спільнот; на базі архівних документів та матеріалів готуються документальні та інформаційно-довідкові видання, які адекватно відтворюють історію, культуру етнічних спільнот України, їх взаємодію поміж собою й з титульним етносом – українцями (приклад видань про греків в Україні, культуру кримських татар, про етнічні групи та народності Буковини тощо).

Розвиток освіти у незалежній Україні свідчить, що тут уже сформоване досить широке і до певної міри стійке поле міжкультурного діалогу. Маю на увазі, передусім, два моменти: 1) існування загальноосвітніх шкіл, де навчання здійснюється двома (і не тільки українською та російською, що подекуди мало місце і у радянський період історії України) й більше мовами; 2) вивчення іноземних мов і культур як фаху у вищих навчальних закладах (ця традиція зберігається в Україні впродовж усієї історії освіти) та підготовка у ВНЗ фахівців мовами етнічних спільнот для шкіл з навчанням мовами національних меншин і громадсько-культурницької діяльності у поліетнічному середовищі. У першому випадку таких у 2007 - 2008 навчальному році налічувалося 1848 з понад 420 тисячами учнів; у другому – 48 вищих навчальних закладів [27]. Вивчення іноземних мов,

Володимир Євтух

безперечно, дуже сприятливе середовище для формування простору міжкультурного діалогу, оскільки у його процесі відбувається нарощення знань про інші народи, має місце акумуляція культурницької інформації, яка за відповідних умов стає могутнім стимулом і рушієм діалогу. Адже знання про інших знімає бар'єри у спілкуванні з ними, у висліді якого у межах фізичного простору продукується простір інтелектуальний. Він, як мені здається, не маючи суто свого просторового виміру, дозволяє індивідууму акумулювати інформацію, таким чином опосередковано залучаючи його до діалогу, а, вступаючи у процес безпосередньої взаємодії з іншими, перетворюється на активного актора з потужним силовим полем впливу.

Останніми рокам в Україні починає формуватися віртуальний простір міжкультурного діалогу. Щоправда, він, на моє переконання, потенційно маючи невичерпний ресурс, фактично поки що функціонує не дуже помітно і його вплив на якість міжкультурного діалогу не настільки вагомий, щоби визначальним чином впливати на його результати. Очевидними ознаками наявності цього аспекту фізичного простору є, передусім, видання кількох загальноукраїнських газет українською мовою, або ж українською й мовою тієї чи тієї етнічної спільноти, чи то мовою, зрозумілою для усіх меншин – російською (серед таких – „Форум націй”, „Наша Батьківщина” („Наша Родина”), „Єврейські вісті”, „Елліни України”, „Голос Азербайджану”, „Романі Яг” тощо). Іншою ознакою такого виду простору є інформація про історію, культуру, організаційне та етнокультурне життя національних меншин, яка друкується у всеукраїнських, регіональних, місцевих газетах. Для з'ясування рівня її впливу на міжкультурний діалог варто провести ретельний контент-аналіз матеріалів цих ЗМІ, дотичних до етнокультурного простору України. На сьогодні такого комплексного аналізу не здійснювалося; є лише кілька спроб проаналізувати ситуацію зі ЗМІ у контексті міжетнічної взаємодії і то переважно як констатація негативних явищ [28]. Мушу визнати, що інформація про етнічні спільноти у згаданих категоріях засобів масової інформації з'являється нерегулярно й безсистемно, принаймні така ситуація склалася на даний момент. Ще невтішно є ситуація з радіо і телебаченням. А в коп'ютерному просторі з його надзвичайним потенціалом, як свідчить аналіз Східно-Європейського інституту розвитку, з'являються переважно образливі для вихідців з інших країн матеріали, вони заряджені негативною енергією, мають конфронтаційний характер й далекі від того, щоб сприяти розвитку міжкультурного діалогу, навпаки — вони його руйнують [29].

Щодо оцінки (вживу новий для нашої наукової думки термін „евалюації”, який, на моє переконання, більш адекватний у нашому контексті) результатів міжкультурного діалогу в Україні, то тут варто зважати на такі моменти: 1) для такого діалогу у нашій країні існують об'єктивні обставини; 2) розвиток етнонаціональної ситуації з усе частішими проявами неприязні й ворожнечі вимагає вибудовування

міжкультурного діалогу як одного з ефективних конструктів у вирішенні проблемних ситуацій у стосунках між носіями різних етнічностей; 3) все частіше з'являються приклади того, що проведення міжкультурного діалогу перетворюється на стійку тенденцію; 4) позитивні результати (нехай поки що і не дуже вражаючі) програм етнокультурного відродження й задоволення соціальних запитів тих чи тих компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, які налаштовують їх на інтеграційну хвилю [30]; 5) завдяки цим та іншим заходам на державному рівні розширюється поле міжкультурного діалогу; 6) створюються можливості для діяльності громадських організацій національних меншин, зокрема, тих, що стимулюють етнокультурне відродження й посилюють міжетнічну солідарність.

Щоправда, сьогодні немає методики евалюації міжкультурного діалогу, й одне з важливих завдань дослідників – опрацювати таку методичку. Це необхідно для представлення адекватної картини міжетнічної взаємодії в українському суспільстві й стартових можливостей самого міжкультурного діалогу з тим, щоб визначитися з перспективами його розвитку і здійснення відповідних заходів у напрямі його ефективізації. Такий пошук може здійснюватися у межах новоствореної громадської організації Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм.

Власний досвід переконує мене у тому, що на даний момент доля міжкультурного діалогу визначальною мірою залежить від рівня і якості менеджменту, конкретно, цього діалогу, а більш широко — від етнополітичного менеджменту. Цей сюжет я розгляну в контексті аналізу теоретичної моделі такого менеджменту й практик її застосування на міжнародному та національних рівнях.

IV. Менеджмент міжкультурного діалогу у вимірі етнічного розмаїття сучасного світу

Оскільки у цьому розділі вводиться термін „менеджмент міжкультурного діалогу”, то вважаю за необхідне подати своє його трактування. При цьому завважу, що він лише вступає у науковий обіг та управлінську практику в нашій країні. Та й практики етнокультурного розвитку інших багатоетнічних країн поки що не досить часто ним послуговуються. Щоправда, останнім часом цей термін більш інтенсивно включається у науковий простір та в управлінську практику багатьох країн, передусім поліетнічних або з поліетнічним складом населення. Безумовно, діалог виникає тоді, коли в одному просторі (у його фізичному вимірі на національному, регіональному і локальному рівні) співіснують, принаймні, два актори — носії різних культурницьких традицій, у нашому випадку щільно пов'язаних з етнічністю. Остання обставина дає мені підстави розглядати менеджмент міжкультурного діалогу в контексті етнополітичного менеджменту й до певної міри трактувати його як складову саме цього виду менеджменту.

Володимир Євтух

У попередніх працях я дав визначення терміна „етнополітичний менеджмент” [31]. Йдучи від етимології слова, що, власне, відтворює зміст явища, я наголошував на трьох його складових: влада, мистецтво управління, органи управління. Ключовим у нашому контексті вважаю саме „мистецтво (вправність) управління”. **Таким чином, зміст терміна „менеджмент міжкультурного діалогу” пропоную визначити як „структуроване управлінське явище процесу взаємодії культур чи то їх елементів, носіями яких є представники різних культурницьких традицій”.**

Дослідники феномена взаємодії, скажімо, міжетнічної, зокрема з проявами конфліктних ситуацій, у її менеджменті виділяють дві форми: 1) вищий рівень (top-down conflict management); 2) нижчий рівень (bottom-up conflict management) [32]. До першого належать усі заходи, які ініціюються, здійснюються й контролюються владними структурами; до другого – ті, що ініціюються й здійснюються звичайними акторами, серед яких – прості громадяни, об’єднані в громадські організації (неурядові), а також ті, що перебувають поза будь-якими об’єднаннями. Тут вочевидь проявляється така схема організації, а, відповідно, й спрямованість вибудовування силового поля самого діалогу як однієї з найбільш поширених форм взаємодії: у першому випадку, згори до низу, а у другому – знизу до гори. Найвищу ефективність діалогу буде забезпечено за умови, якщо ці рухи не вступатимуть у конфронтацію, й рух знизу знаходитиме підтримку інституалізованих структур влади (можливо, у вигляді законів, спеціальних програм, заходів, фінансової підтримки), а рух згори потраплятиме у річище розуміння, сприйняття й довіри до нього.

Власне, менеджмент міжкультурного діалогу має подібну структуру. Щоправда, як на мене, то в останньому другий рівень має більшу вагу, оскільки він зазвичай зорієнтований на ситуації, які виникають у процесі безпосередніх контактів та безпосереднього спілкування. До того ж він, якщо так можна висловитися, локалізується – здійснюється на місцевому рівні, до нього залучаються актори, які самі безпосередньо перебувають у етнокультурноконтактних зонах. Як правило, цей рівень менеджменту більш ефективний, принаймні результати тут більш очевидні й проявляються швидше і у конкретних формах.

Отже які завдання виникають перед кожним з рівнів менеджменту міжкультурним діалогом? Що стосується владних структур, то тут, на мою думку, найголовнішим є розробка комплексу заходів, які за наявності об’єктивної бази (різних культурницьких традицій) формують і структурують (скористаюся поширеним у італійських дослідників терміном) „ambiente culturale” – „культурне довкілля”. А у ньому, відповідно, складається „культурницька атмосфера”, зміст якої наповнюють самі актори діалогу, носії елементів культури, традицій, звичаїв. У цій взаємодії народжується спільна відповідальність акторів

згори й акторів знизу, що забезпечує позитивні результати діалогу.

Відтак стає очевидною роль та відповідальність кожної зі сторін міжкультурного діалогу. Владні структури мусять: 1) забезпечити законодавчу базу функціонування діалогу; 2) сформувати політику у сфері етнокультурного розвитку, яка відповідає б запитам представників різних культур; 3) забезпечити рівні можливості доступу учасників діалогу не лише до надбань у культурній галузі та культурної спадщини, але й до соціальних благ; 4) запропонувати таку систему регулювання відносин між вихідцями з різних етносів та носіями різних культурницьких традицій, яка б не уможливила появу таких явищ, як зверхність, неприязнь, ворожнеча, ксенофобія, – явищ, що можуть бути агрегатором конфліктних ситуацій; 5) мати важелі й засоби подолання конфліктних ситуацій; 6) забезпечити підвищення рівня політичної культури, яка особливо необхідна при прийнятті рішень якщо не безпосередніми акторами діалогу, то тими, кому ці актори (скажімо, обираючи своїх представників до владних органів) довіряють управляти, зокрема й міжкультурним діалогом.

Щодо акторів міжкультурного діалогу, то їхня роль визначається такими факторами: 1) бажанням і готовністю вступати в діалог та вести його; 2) рівнем усвідомлення важливості безконфліктного співіснування представників різних народів та носіїв різноманітних культурницьких традицій); 3) рівнем інформованості про інші народи і культури; 4) рівнем культурної компетентності. Ці фактори пов'язані з якісними характеристиками акторів, які вступають або потенційно можуть вступити у міжкультурний діалог, а, отже, вони можуть їх набути. Цьому, у свою чергу, може сприяти вправний менеджмент вищого рівня завдяки реалізації своєї ролі і своїх завдань у міжкультурному діалозі.

Якщо проаналізувати позицію держав, на території яких проживають представники різних народів та носії різноманітних культур, з позиції акторів „згори” (до речі, цим щільно опікується Рада Європи), то виявиться, що країни Західної Європи надають, зокрема в останній час й особливо зустрівшись з міграційними викликами, великої ваги створенню умов для конструювання міжкультурного діалогу між представниками традиційних для своїх країн культур і певною мірою нових, принаймні тих, котрі можуть розглядатися як контрастуючі до традиційних. Ці проблеми розглядаються в контексті налагодження соціальної єдності суспільства, оскільки, забезпечуючи „соціальну злагоду”, можна досягнути й іншої мети, зокрема, стабільної міжетнічної толерантності, і якщо не безконфліктної взаємодії, то хоча б приглушення конфліктногенності, яка зазвичай посилюється на тлі соціальних катаклізмів [33].

Серед менеджерських зусиль з організації і впровадження міжкультурного діалогу я би особливо підкреслив такі: 1) формування соціальних і політичних умов (створення рівних можливостей для соціального розвитку усіх компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства; участі у прийнятті рішень, принаймні тих, що

стосуються їх статусу в суспільстві); 2) здійснення (через законодавство і практичні дії) заходів для подолання дискримінації, в основі якої лежить расовий та етнічний чинник, ворожнечі, ксенофобських настроїв тощо; 3) забезпечення умов для формування й підвищення рівня „міжкультурної компетентності”, використовуючи передусім можливості освітніх закладів, засобів масової комунікації; 4) формування умов для забезпечення міжкультурного діалогу на міжнародному рівні (міжнародний простір міжкультурного діалогу).

Зроблю кілька завваг для роз'яснення моєї позиції у цьому питанні, звертаючись до українських практик.

Перше. Коли веду мову про відповідні соціальні й політичні умови успішності міжкультурного діалогу, то маю на увазі рівень демократичності розвитку того чи того суспільства. Для мене цілком очевидно, що цей рівень у нашому випадку вимірюється можливостями доступу представників різних народів та різних культур до участі в управлінських процесах суспільного розвитку. Щодо українських практик, то тут є великі резерви. Можна сказати, що Україна перебуває на початковому етапі формування сприятливих умов для міжкультурного діалогу: у нашій країні є значний пакет законодавчих актів, які мали б забезпечити його успішність, однак їх змістове наповнення не завжди відповідає сучасним стандартам. Прикладом є дискусії про зміст концепції державної етнонаціональної політики, законів про мови, національні меншини тощо.

Друге. Те, що немає (звичайно, це ідеальна ситуація) дискримінації (прямої і непрямой) на расовому та етнічному ґрунті, є визначальною умовою участі й активності акторів „знизу” у міжкультурному діалозі. Реалії етнонаціонального розвитку України останніх років засвідчують, що тут очевидний „негативний прогрес”: збільшується кількість випадків прояву дискримінації, особливо щодо іммігрантів та інших представників „помітних меншин” (приклади наводилися вище).

Третє. Надзвичайної управлінської уваги потребує феномен „міжкультурної компетентності”. Алтаї Мансо визначає її так: „**Міжкультурна компетентність – це психологічні можливості, які дозволяють індивідуумам та групам і, особливо, членам іммігрантських спільнот, „витримувати” з певною часткою ефективності складні ситуації, що виникають у результаті контактів між культурами у нерівноправних соціо-економічних і політичних контекстах**” [34]. Мушу констатувати, що міжнародні організації (скажімо, Рада Європи), менеджмент у поліетнічних країнах [35], громадські організації [36] активізують свої зусилля у формуванні „міжкультурної компетентності”, концентруючи увагу, зокрема, на можливостях освіти і засобів масової інформації та комунікації. У цьому контексті основний акцент робиться на феномені включення реальних і потенційних акторів у діалог. Рада Європи наголошує: „Міжкультурна компетентність має стати частиною системи освіти громадян і прав людини. Компетентні владні структури

й освітні заклади мусять якнайповніше використовувати основні важелі компетентності для вибудовування міжкультурних комунікацій, формуючи й наповнюючи навчальні програми на усіх освітніх рівнях, включаючи й навчання самих вчителів та дорослого населення” [37]. Це, зокрема, передбачає наявність предметів (курсів) з історії та культури народів, які проживають на території однієї країни, і тих, що перебувають поза її межами – в інших країнах, як і їх історії та сучасного розвитку. До речі, свого часу мною для Ради Європи було підготовлено спеціальний проект [38].

Поряд з цим, ефективним полем навчання „міжкультурній компетентності” є засоби масової інформації та комунікації. Їхня ефективність визначається колосальною кількістю інформації, яка в них вміщується, й кількістю її споживачів, яку практично неможливо облікувати, й, можна передбачити, розмаїтістю етнічного складу. Тому не випадково Рада Європи, усвідомлюючи вагомість ЗМІ у міжкультурному діалозі, оголошує про спеціальну щорічну відзнаку за „видатний вклад у запобігання конфлікту чи його розв'язання, взаєморозуміння й діалог”, а також має намір заснувати веб-мережу з акумулювання інформації, яка робитиме вклад у міжкультурний діалог [39]. Вже сьогодні маємо чимало прикладів цілеспрямованого інтенсивного включення засобів масової інформації й комунікації у діалог: France Televisions зобов'язалася відображати питання розмаїття французького народу і висвітлювати його у творчій формі, започатковуючи нові програми, співпрацюючи з артистами, журналістами і усіма, хто потрапляє до ефіру; BBC відтворює розмаїття британської аудиторії як у своїй кадровій політиці, так і в програмних продуктах радіо- і телеканалів, веб-сайтах; YLE (Фінляндія) створює умови для доброзичливого сприйняття різноманіття; SVT затвердила „Політику етнічного та культурного розмаїття в межах SVT”, згідно з якою при складанні програм враховується фактор етнічного й культурного походження населення Швеції, цей фактор враховується також і у формуванні структури персоналу каналу. На реалізацію такої стратегії та ж France Televisions розпочала спеціальний проект „Дослідження розмаїття”, WDR (Німеччина) має цілеспрямовану тренувальну програму для персоналу, до якої входить, зокрема, й розділ „Менеджмент розмаїття”, BBC розробила навчальний он-лайн модуль, у якому акцент зроблено на посилення поінформованості персоналу щодо упереджень до певних груп населення і сприйняття розмаїття [40].

Українські практики не дають таких прикладів конкретних дій теле- та радіокомпаній. Поки що їхня діяльність з налагодження міжкультурного діалогу обмежується використанням загальних положень законодавчих актів про недопущення розпалювання ворожнечі й ксенофобії та вряди-годи демонстрацією сюжетів про представників різних народів та їх культур. Певні ініціативи йдуть від громадських організацій, зокрема, й міжнародних: Східно-Європейський інститут розвитку виконав проект

„Діалог зі ЗМІ – ключ до діалогу різних культур: підтримка розмаїття і відповідальності медіа” (2008 р.) та на основі його результатів провів спеціальний семінар для представників засобів масової інформації з питань висвітлення проблем етнонаціонального розвитку України й вручив премії журналістам, які, на думку журі, зробили помітний вклад у розгортання міжкультурного діалогу.

Четверте. Ефективними виявляються зусилля з налагодження міжкультурного діалогу, які здійснюються на міжнародному рівні. Вочевидь, актори жодного іншого поля не відзначаються таким високим ступенем усвідомлення важливості діалогу й ресурсом для об'єднання прагнень і дій у його реалізації, як міжнародного. Досвід участі у різних заходах дають мені підстави стверджувати, що для України це поле є terra incognita, особливо, коли йдеться про представлення й залучення до участі в діалозі на міжнародному рівні носіїв культур національних меншин.

Розглянувши деяку частину проблем суспільного розвитку, пов'язану з таким явищем, як взаємодія культур й концентрованому у понятті міжкультурного діалогу, можна зробити кілька висновків: 1) в умовах сьогодення як ніколи досі міжкультурний діалог є актуальним для теорії і практик повсякденного життя усіх країн, особливо багатоетнічних, багатокультурних; 2) оскільки феномен „міжкультурний діалог” є надзвичайно складним (передусім, у своїй реалізації), то його дослідження має здійснюватися комплексно, з застосуванням методів багатьох соціогуманітарних наук; 3) успіх у досягненні мети міжкультурного діалогу, який, на мою думку, полягає у сприянні інтегративному типові етнонаціонального й етносоціального розвитку поліетнічних (полікультурних) країн, може бути забезпечений спільними зусиллями його організаторів та акторів на усіх рівнях – локальному, регіональному, національному (у межах однієї країни), на регіональному, скажімо, у межах Європи, на континентальному й міжконтинентальному; 4) міжкультурний діалог має базуватися на таких засадничих принципах, як дотримання прав людини, вибудовування демократії, дотримання духу й букви закону, рівності (етнічної, расової, гендерної), гідності, взаємоповаги та взаємопартнерства.

Література:

1. **Korporowicz Leszek.** Interactive Personality as a Challenge in a World of Interacting Cultures // Florian Znaniecki's Sociological Theory and the Challenges of 21st Century. - New York, Peter Lang, 2000. - P. 161.

2. **Суліменко О. О.** До питання визначення поняття „Етнокультурний простір України” // Вісник Київського національного університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Випуски 15 - 16. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2003.

3. Roots of America. A Multiethnic Curriculum Resource Guide for 7th, 8th

and 9th Grade Social Studies Teachers. – Washington, A National Education Association Publication, 1975.

4. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – Київ, Наукова думка, 2004.

5. **Головаха Євген, Паніна Наталія.** Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. 1992 - 2008. – Київ, 2008. – С. 33.

6. Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні. – Київ, Сфера, 2008. – С. 70.

7. З поміж цих документів варто, передусім, згадати такі: Європейська культурна конвенція (1954 р.), Конвенція про участь іноземців у громадському житті на локальному рівні (1992 р.), Європейська хартія регіональних та міноритарних мов (1992 р.), Рамкова конвенція захисту національних меншин (1995 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута – 1996 р.), Конвенція про визнання дипломів про вищу освіту в європейському регіоні (1997 р.), Європейська конвенція національностей (1997 р.), Рамкова конвенція Ради Європи про цінність культурної спадщини для суспільства (2005 р.).

8. Diversity and Cohesion: New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities. – Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2000. – P. 77.

9. International Conference „Interregional Dialogue in Europe: 2001 and Beyond”. Analytical Report. – Kyiv, 2001.

10. **Kroeber A. L., Kluckhohn C.** Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. – London, Vintage Books, 1952.

11. **Taylor E. B.** Primitive Culture. – London, John Murray, 1871.

12. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”. – Strasbourg, 2008. – P. 9 - 10.

13. Ibidem. – С. 16.

14. Case Studies. Prepared for the Seminar „The Linguistic Integration of Adult Migrants”. – Strasbourg, 2008. – P. 57.

15. **Hyatt Jenny, Simon Helen.** Cultural Codes – Who Holds the Key? The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe // Evaluation. SAGE Publications (London, Thousand Oaks and New Delhi). – 1999. – Vol 5 (1). – P. 23.

16. **Евтух В. Б.** Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція. – Київ, Наукова думка, 1991; **Євтух В. Б.** Міжетнічна взаємодія у Карпатському регіоні: деякі методологічні проблеми дослідження // Українські Карпати. – Львів, 1992; **Євтух В. Б.** Міжетнічна взаємодія в етноконтактній зоні. – Кам'янець-Подільський, 1992; Міжетнічна взаємодія // Етносоціологія. Терміни та поняття. Навчальний посібник. – Київ, Фенікс, 2003.

17. **Літвінов С. В.** До перспективи соціології простору // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2005.

18. **Євтух Олексій.** Сучасний статус та функціонування сардинської мови в етнолінгвістичному просторі Італії (за даними соціологічного дослідження) // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – Випуск 8. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2007.

19. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity” ... – P. 32.

20. Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe / Edited by Anna-Maria Biro and Petra Kovacs. – Budapest, 2001. – P. 353.

21. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity” ... – P. 32.

22. **Бромлей Ю. В.** Опыт типологизации этнических общностей // Советская этнография. – 1972. – № 5; Современные проблемы этнографии. – Москва, Наука, 1981.

23. **Євтух Володимир.** Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки // Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. – Київ, Стилос, 2004.

24. Українське суспільство, 1992 - 2008. Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008.

25. **Табачник Д. В., Попов Г. Д., Воронін В. М., Пилипенко Т. І.** Розвиток етнонаціональних відносин в Україні. Стан. Тенденції. Перспективи. – Львів, Світ, 2007; **Пилипенко Т. І.** Європейська хартія регіональних мов або мов національних меншин: теорія і практика імплементації в Україні. – Львів, Світ, 2007; **Саган О. Н., Пилипенко Т. І.** Європейські пріоритети державної етнонаціональної політики України. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин. – Київ, 2008.

26. Цей табір Конгрес національних громад України проводить щорічно у різних регіонах нашої країни, запрошуючи до його участі представників різних етнічних спільнот.

27. **Саган О. Н., Пилипенко Т. І.** Цитована праця. – С. 53, 65.

28. Борьба с преступлениями на почве ненависти в регионе ОБСЕ. Обзор статистики, законодательства и национальных инициатив. – Варшава, БДИПЧ, 2006; Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні; **Борщевський Олександр.** Сучасний фашизм і расизм у Києві. Способи протистояння цьому суспільному злу. – Київ, 2008; Information Bulletin – Published within the Framework of East European Development Institute Project „Dialog with Media – Key to Dialog between Cultures”.

29. „Екологія мови” в контексті проблеми розмаїття культур і ЗМІ. – Київ, Айва Плюс ЛТД, 2008. – С. 30 - 37.

30. Наприклад: Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин на період до 2010 року.

31. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. – Київ, Фенікс, 2004. – С. 220 - 226.

32. Managing Hatred and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia/ Edited by Nenad Dimitrijevic and Petra Kovacs. – Budapest, 2004. – P. XXV.
33. Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe – Concepts, Situation and Developments. Trends in Social Cohesion. – № 18. – Srasbourg, 2006.
34. **Manco Altay A.** Competences interculturelles des jeunes issus de l'immigration. Perspectives theoriques et pratiques. – Paris, L'Hartmattan, 2002.
35. Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia/ Ed. By N.Dimitrijevic. – Budapest, 2000.
36. **Yevtukh Volodymyr.** The Role of Government and NGO's in the System of Ethnopolitical Management in Ukraine. Document on „Civil Society Relations/Partnerships: Ethnopolitical Management”. Education Policy and Minorities/Pilot Project – Ukraine. Final Report. – Strasbourg, 2002.
37. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”... – P. 42.
38. Pilot Project: „Intercultural and Interconfessional Interaction through Education. Ukraine”.
39. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”. – P. 47.
40. Ключ до розуміння розмаїття. – Київ, 2008. – С. 25 - 26.